નામ :- ગોહિલ પારસ એમ.

રોલ નંબર :- 170

વિષય :- Banking and Finance

વિષય કોડ :- MJ -BAF - 101

રજિસ્ટ્રેશન નંબર :- COC2025170

B. A SEM - 1 T. Y

મેજર વિષય :- અર્થશાસ્ત્ર

શ્રી. આર. આર. લાલન કોલેજ - ભુજ

PNR નંબર :- E2303000110050

વિદ્યાર્થી સહી.	અધ્યાપક શ્રીની સહી
ગોહિલ પારસ એમ.	

P.M. GOHIL

પ્રશ્ન-1. આર. બી. આઈ ની નાણાકીય નીતિ સમજાવો.

જવાબ :-

★ પ્રસ્તાવના ★

રિઝર્વ બેન્ક ઓફ ઈન્ડિયા (RBI) ભારત નું કેન્દ્રીય બેન્ક છે. જે 1935 માં સ્થાપિત થયુ હતુ. તેનુ મુખ્ય કાર્ય ભારત ની આર્થિક સ્થિરતા જાળવવાનુ છે. જેમા નાણાકીય નીતિ (monetary policy) એક મહત્વ પુર્ણ ભાગ છે. નાણાકીય નીતિ દ્વારા RBI આર્થિક વૃદ્ધિ, મોંઘવારી ના નિયંત્રણ, રોજગારી અને નાણાકીય સેત ની સ્થિરતા પર અસર કરે છે. આ નીતિ ને RBI ની મોનિટરી પોલિસી કમિટી (MPC) દ્વારા નક્કી કરવામા આવે છે જે 2016 માં સ્થાપિત છે અને તેમા 6 સભ્યો હોય છે (3 RBI અને 3 સરકારી નોમીનેટેડ).

★ નાણાકીય નીતિ શું છે ? ★

નાણાકીય નીતિ એ એક એવા સાધનો નો સમુહ છે જેનો ઉપયોગ રાષ્ટ્ર ની મધ્યસ્થ બેન્ક દ્વારા અર્થતંત્ર નાણા પુરવઠા ને નિયંત્રિત કરવા અને આર્થિક વિકાસ ને પ્રોત્સાહન આપવા માટે કરવામાં આવે છે.

★ નાણાકીય નીતિ ના પ્રકારો ★

→ 1. વિસ્તારવાદી નાણાકીય નીતિ
→ 2. સંકોચવાદી નાણાકીય નીતિ
→ 3. તટસ્થ નાણાકીય નીતિ.

આ ત્રણે નાણાકીય નીતિ ઓના પ્રકારો દેશના આંતરિક અર્થતંત્ર ઉપર અને અન્ય દેશો સાથે ના આર્થિક વેપાર ઉપર અલગ - અલગ અસરો ને ઉત્પન્ન કરે છે.

1. વિસ્તારવાદી નાણાકીય નીતિ

P.M. GOHIL

"પૈસા વધારો, વ્યાજ ઘટાડો, અર્થતંત્ર ચલાવો"

લક્ષણ	વર્ણન
ઉદ્દેશ્ય	આર્થિક વૃદ્ધિ વધારવી, બેરોજગારી ઘટાડવી, મંદી દૂર કરવી.
સાધનો નો ઉપયોગ	• રેપો રેટ ઘટાડો • CRR / SLR ઘટાડો • OMO દ્વારા બોન્ડ્સ ખરીદી, રિવર્સ રેપો ઘટાડો.
અસર	• લોન સસ્તી → રોકાણ ↑ • ખર્ચ વધે → ઉદ્યોગો ચાલે • GDP વૃદ્ધિ ↑
જોખમ	• મોંઘવારી વધી શકે (જો વધુ પડતું થાય)
ઉદાહરણ	COVID-19 માં રેપો રેટ 4.00% સુધી ઘટાડ્યો, CRR 3% કર્યો, 10 લાખ કરોડની લિક્વિડિટી ઉમેરાઈ.

★ ૨. સંકોચવાહી નાણાકીય નીતિ ★

"પૈસા ઘટાડો, વ્યાજ વધારો, મોંઘવારી રોકો"

લક્ષણ	વર્ણન
ઉદ્દેશ્ય	મોંઘવારી (Inflation) નિયંત્રણ. અર્થતંત્ર ને "ઓવરહીટ" થવાથી બચાવવું.
સાધનો નો ઉપયોગ	• રેપો રેટ વધારો • CRR / SLR વધારો • OMO દ્વારા બોન્ડ્સ વેચાણ • રિવર્સ રેપો વધારો.
અસર	• લોન મોંઘી → ખર્ચ ઘટે • ક્રેડિટ ઘટે → માંગ ઘટે → મોંઘવારી ↓
જોખમ	• વૃદ્ધિ ધીમી પડી શકે.
ઉદાહરણ (2022-23)	મોંઘવારી 7.8% પર → રેપો રેટ 6.50% સુધી વધાર્યો, OMO થી 72 લાખ કરોડ શોષાયા → CPI 5% નીચે આવી.

P.M. GOHIL

★ 3. તટસ્થ નાણાકીય નીતિ ★

" સંતુલન જાળવો - ન વધારો, ન ઘટાડો.

લક્ષણ	વર્ણન.
ઉદ્દેશ્ય	મોંઘવારી અને વૃદ્ધિ વચ્ચે સંતુલન
સ્થિતિ	જ્યારે અર્થતંત્ર સ્થિર હોય (CPI - 4% GDP - 7%)
સાધનો	• રેટમાં કોઈ ફેરફાર નહીં • લિક્વિડિટી સ્થિર રાખવી OMO / MSF નો મર્યાદિત ઉપયોગ
અસર	અર્થતંત્ર સ્થિર ગતિએ ચાલે
ઉદાહરણ (2025)	એપ્રિલ 2025 માં રેપો 6.50% પર સ્થિર CPI 4.8% GDP 7% → Neutral stance

★ નાણાકીય નીતિ ના મુખ્ય ઉદ્દેશ્યો ★

1. મોંઘવારી નિયંત્રણ :- RBI નો પ્રાથમિક ધ્યેય 4% મોંઘવારી (CPI આધારિત) જાળવવાનો છે. જેની ± 2% સહિષ્ણુતા છે. આ 2016 ના નાણાકીય નીતિ ફ્રેમવર્ક હેઠળ નક્કી થયુ છે.

2. આર્થિક વૃદ્ધિ :- GDP વૃદ્ધિ ને પ્રોત્સાહન આપવુ, ખાસ કરીને નબળી વૃદ્ધિ ના સમયે.

3. નાણાકીય સ્થિરતા :- બેન્કો માં પુંજી ની પર્યાપ્તતા લિક્વિડિટી અને નાણાકીય ક્ષેત્રો નુ જોખમ ઘટાડવુ.

4. રોજગારી અને વિનિમય દર :- રોજગારી વધારવી અને રૂપિયા ના મૂલ્ય ને સ્થિર રાખવુ.

★ નાણાકીય નીતિ ના સાધનો ★

→ રિઝર્વ બેન્ક ઓફ ઇન્ડિયા (RBI) તેની નાણાકીય નીતિ ને અમલ માં મુકવા માટે પ્રત્યક્ષ (Quantitative) અને પરોક્ષ (Qualitative) સાધનો નો ઉપયોગ કરે છે આ સાધનો દ્વારા RBI લિક્વિડિટી (પૈસાની પુરવઠો) વ્યાજદરો અને બેન્કો ની ક્રેડિટ આપવાની ક્ષમતા ને નિયંત્રિત કરે છે.

1. પ્રત્યક્ષ સાધનો :-

આ સાધનો પૈસાના પુરવઠા ને સીધુ અસર કરે છે અને તેનો પ્રભાવ આખા અર્થતંત્ર પર પાડે છે.

સાધન	વર્ણન	ઉદ્દેશ
રેપો રેટ (Repo-Rate).	RBI બેન્કો ને ટુંકા ગાળા ની લોન આપે છે તેના પર ની વ્યાજદર બેન્કો તેમની સિક્યોરીટીઝ (બોન્ડ્સ) RBI ને ગીરવે મુકીને લોન લે છે.	મોંઘવારી નિયંત્રણ અને વ્યાજદરો નું નિર્ધારણ
રિવર્સ રેપો રેટ (Reverse Repo Rate)	RBI બેન્કો પાસેથી અતિરિક્ત નાણા લે છે તેના પર ની વ્યાજદર.	બજાર માંથી પૈસા શોષી લેવા.
કેશ રિઝર્વ રેશિયો (CRR)	બેન્કો એ તેમની જમા રકમ ના હિસ્સો RBI માં રોકડા માં જમા રાખવી.	બેન્કો ની ક્રેડિટ આપવાની ક્ષમતા ઘટાડવી / વધારવી
સ્ટેચ્યુટરી લિક્વિડિટી રેશિયો (SLR)	બેન્કો એ તેમની નેટ ડિમાન્ડ એન્ડ ટાઇમ લાયબિલિટી (NDTL) નો હિસ્સો સરકારી બોન્ડ્સ, ગોલ્ડ વગેરે માં રાખવી.	બેન્કો ની લિક્વિડિટી અને સરકારી ધિરાણ ને નિયંત્રણ
માર્જિનલ સ્ટેન્ડિંગ ફેસિલિટી (MSF)	બેન્કો ઇમરજન્સી માં રેપો રેટ + 0.25% પર RBI પાસે થી લોન લઈ શકે.	લિક્વિડિટી કટોકટી માં મદદ.

અસર	ઉદાહરણ (2025)
વધારો → લોન મોંઘી → ક્રેડિટ ઘટે → મોંઘવારી ઘટે. ઘટાડો → લોન સસ્તી → ક્રેડિટ વધે → વૃદ્ધિ વધે.	6.50%. (ઓક્ટોબર 2025 માં જાળવાયેલ)
બેંકો ને RBI માં પૈસા જમા કરવા પ્રોત્સાહન → લિક્વિડિટી ઘટે.	6.25% (રિપો કરતા 0.25% ઓછો)
વધારો → બેંકો પાસે ઓછા પૈસા → ક્રેડિટ ઘટે. ઘટાડો → વધુ ક્રેડિટ	4.50% (સ્થિર)
બેંકો ને સુરક્ષિત અસ્કયામતો માં રોકાણ કરાવે.	18.00%
બેંકો ને અંતિમ ઉપાય આપે.	6.75%

C. પરોક્ષ સાધનો (Qualitative Tools)

આ સાધનો ક્રેડિટ ના વિતરણ ને નિયંત્રિત કરે છે અને ચોક્કસ સેક્ટરો પર અસર કરે છે

સાધન	વર્ણન	ઉદ્દેશ્ય	ઉદાહરણ
ઓપન માર્કેટ ઓપરેશન્સ (OMO)	RBI સરકારી બોન્ડ્સ ખરીદે / વેચે છે.	બજારમાં લિક્વિડિટી વધારવી / ઘટાડવી	ખરીદી - પૈસા બજાર લિક્વિડિટી વધે. વેચાણ પૈસા શોષાય મોંઘવારી ઘટે.
માર્જિનલ રિક્વાય - મેન્ટ્સ	ક્રેડિટ લોન પર ગીરવે મુકવાની રકમ વધારવી	ચોક્કસ સેક્ટરોમાં ક્રેડિટ ઘટાડવી	રિયલ એસ્ટેટ માં લોન લેવામાં માર્જિન વધારો.
મોરલ સુએશન (moral suasion)	RBI બેંકોને સલાહ દબાણ આપે છે.	નીતિ નું પાલન કરાવવુ	કૃષિ ક્ષેત્રે વધુ લોન આપો.
ક્રેડિટ રેશનિંગ	RBI ચોક્કસ સેક્ટરો માટે ક્રેડિટ મર્યાદા નક્કી કરે.	અનાવશ્યક સેક્ટરોમાં ક્રેડિટ ઘટાડવી.	લક્ઝરી કાર લોન પર મર્યાદા

3. અન્ય મહત્વના સાધનો :-

સાધન	વર્ણન	ઉપયોગ
લિક્વિડિટી એડજસ્ટમેન્ટ ફેસિલિટી (LAF)	રેપો + રિવર્સ રેપો નું સંયોજન.	રોજની લિક્વિડિટી નિયંત્રણ.
ટર્મ રેપો ઓપરેશન્સ	7, 14, 28 દિવસની લોન	મધ્યમ ગાળાની લિક્વિડિટી.
વેરિયેબલ રેટ રેપો (VRR)	બજાર વ્યાજ દર આધારિત રેપો.	લિક્વિડિટી સંતુલન.

મોનેટરી પોલિસી કમિટી (MPC).

- રચના :- ગવર્નર (ચેરમેન), ડેપ્યુટી ગવર્નર અને ત્રણ નિષ્ણાતો (સરકાર દ્વારા નોમિનેટ.
- બેઠકો :- વર્ષમાં 6 વખત (દર બે મહિને એક) જેમાં નાણાકીય નીતિના રિઝોલ્યુશન પર મતદાન થાય છે.
- આંકડાકીય નિર્ણય પ્રક્રિયા :- ભવિષ્યગામી ઇન્ફ્લેશન ટાર્ગેટિંગ પર આધારિત જેમાં ડેટા (GDP, CPI, IIP) વિશ્લેષણ થાય છે.
- અપડેટ :- 2025 સુધીમાં MPC ની બેઠકોમાં મોંઘવારી અને વૈશ્વિક અસરો (જેમ કે યુએસ ફેડ રેટ, તેલના ભાવ) પર ધ્યાન કેન્દ્રિત થયું છે.

નાણાકીય નીતિ ની વિવિધ અસરો

- નાણાકીય નીતિ (monetary policy) એ કેન્દ્રીય બેન્ક (જેમ કે ભારતમાં RBI) દ્વારા અપનાવવામાં આવતી નીતિ છે જેમાં પૈસાના પુરવઠા, વ્યાજદર અને ક્રેડિટના પ્રવાહને નિયંત્રિત કરીને અર્થતંત્રને પ્રભાવિત કરવામાં આવે છે. તેની અર્થતંત્ર પરની મુખ્ય અસરો નીચે મુજબ છે.

P.M. GOHIL

1. આર્થિક વૃદ્ધિ

- વિસ્તરણકારી નીતિ :- વ્યાજદર ઘટાડીને અને પૈસાનો પુરવઠો વધારીને રોકાણ અને ખર્ચ વધે છે જેનાથી GDP વૃદ્ધિ થાય છે.
- સંકોચનકારી નીતિ :- વ્યાજદર વધારીને ખર્ચ અને રોકાણ ઘટાડીને જે વૃદ્ધિને ધીમી પાડી શકે છે.

2. ફુગાવો (Inflation)

- નીચા વ્યાજદર થી માંગ વધે છે જેનાથી ફુગાવો વધી શકે છે. (Demand-pull Inflation.)
- ઊંચા વ્યાજદર થી માંગ ઘટે છે જે ફુગાવાને નિયંત્રણ માં રાખે છે.

3. બેરોજગારી (unemployment)

- વિસ્તરણકારી નીતિથી વ્યવસાયો વધુ રોકાણ કરે છે જેનાથી નોકરીઓ વધે છે અને બેરોજગારી ઘટે છે.
- સંકોચનકારી નીતિથી રોકાણ ઘટે છે જે બેરોજગારી વધારી શકે છે.

4. વિનિમય દર (Exchange Rate)

- ઊંચા વ્યાજદર થી વિદેશી મૂડી આકર્ષાય છે જેનાથી રૂપિયો મજબૂત થાય છે.
- નીચા વ્યાજદર થી મૂડી બહાર જઈ છે જે રૂપિયાને નબળો પાડે છે.

5. રોકાણ અને બચત (Investment and saving).

- નીચા વ્યાજદર થી લોન સસ્તી થાય છે જે રોકાણને પ્રોત્સાહન આપે છે.
- ઊંચા વ્યાજદર થી બચત વધે છે. પરંતુ રોકાણ ઘટે છે.

૯. બેન્કિંગ અને નાણાકીય સ્થિરતા.

- CRR, SLR જેવા સાધનો થી બેન્કો ની લિક્વિડિટી નિયંત્રિત થાય છે.
- અતિ વિસ્તરણ થી નાણાકીય અસ્થિરતા (જેમ કે બબલ) થઈ શકે છે.

નાણાકીય નીતિની વેપારીઓ (Traders) પર ની અસરો.

- નાણાકીય નીતિ (RBI ના રેપો રેટ, CRR અને ઓપન માર્કેટ ઓપરેશન્સ વગેરે) વેપારીઓને સ્ટોક, કોમોડિટી, બોન્ડ અને ડેરિવેટિવ્ઝ માર્કેટ માં સીધી પરોક્ષ રીતે અસર કરે છે અસરો વિસ્તરણ કારી અને સંકોચન કારી નીતિ પર આધારિત છે.

અસર નુ ક્ષેત્ર	વિસ્તરણ નીતિ (નીચા વ્યાજદર)	સંકોચન કારી નીતિ (ઉંચા વ્યાજદર)
સ્ટોક માર્કેટ	લોન સસ્તી → કોર્પોરેટ નફો વધે → બુલ માર્કેટ (Nifty / Sensex વગેરે)	લોન મોંઘી → ખર્ચ ઘટે → બેર માર્કેટ (વોલેટિલિટી વધે.)
કોમોડિટી (ગોલ્ડ / ફૂડ)	નીચા રેટ → ગોલ્ડ માં રોકાણ વધે (ઇન્ફ્લેશન હેજ) ફૂડ માંગ વધે.	ઉંચા રેટ → ગોલ્ડ ઘટે; ફૂડ માંગ ઘટે
ફોરેક્સ (INR / USD)	રૂપિયો નબળો → એક્સપોર્ટર્સને ફાયદો (IT કંપની) ઈમ્પોર્ટર્સને નુકસાન	રૂપિયો મજબૂત → ઈમ્પોર્ટર્સ ને ફાયદો એક્સપોર્ટર્સ ને નુકસાન
બોન્ડ / ડેટ માર્કેટ	બોન્ડ યીલ્ડ ઘટે → કિંમત વધે	યીલ્ડ વધે → બોન્ડ કિંમત ઘટે
વોલેટિલિટી (VIX)	ઓછી અનિશ્ચિતતા → લો વોલેટિલીટી	ઊંચી અનિશ્ચિતતા → હાઈ વોલેટિલિટી

નાણાકીય નીતિની આયાત અને નિકાસકારો પર અસરો.

P.M. GOHIL

- નાણાકીય નીતિ (monetary Policy) મુખ્યત્વે વિનિમય દર (Exchange Rate), વ્યાજદર અને અર્થતંત્ર ની માંગ ને પ્રભાવિત કરીને આયાત (Imports) અને નિકાસ (Exports) પર અસર કરે છે. તેની અસર વિસ્તરકારણી અને સંકોચનકારી નીતિ પર આધારિત છે. નીચે વિગતવાર સમજાવ્યું છે.

1. વિનિમય દર પર અસર (પ્રાથમિક અસર)

- વિસ્તરણકારી નીતિ (નીચા વ્યાજદર):

વિદેશી મૂડી બહાર વહે છે જેનાથી સ્થાનિક કરન્સી (જેમ કે રૂપિયો) નબળી પડે છે

- નિકાસકારો માટે :- નિકાસ સસ્તી થાય છે વિદેશી બજારમાં સ્પર્ધા વધે છે. → નિકાસ વધે, નફો વધે.
- આયાતકારો માટે : આયાત મોંઘી થાય છે → ખર્ચ વધે, માર્જિન ઘટે અથવા આયાત ઘટે.
- સંકોચનકારી નીતિ (ઊંચા વ્યાજદર):
- વિદેશી મૂડી આકર્ષાય છે. જેનાથી કરન્સી મજબૂત થાય છે.
- નિકાસકારો માટે :- નિકાસ મોંઘી થાય છે. વિદેશી બજારમાં સ્પર્ધા ઘટે → નિકાસ ઘટે, નફો ઘટે.
- આયાતકારો માટે : આયાત સસ્તી થાય છે. → ખર્ચ ઘટે, માર્જિન વધે અથવા આયાત વધે.

2. માંગ અને ફુગાવો પર અસર (પરોક્ષ)

- વિસ્તરણકારી નીતિ :-

અર્થતંત્ર માં માંગ વધે છે જેનાથી સ્થાનિક વસ્તુઓની માંગ વધે → આયાત વધી શકે (જો સ્થાનિક પુરવઠો અપૂરતો હોય) પરંતુ ફુગાવો વધે તો નિકાસકારો ના ખર્ચ વધે છે

P.M. GOHIL

- **સંકોચનકારી નીતિ :-**

માંગ ઘટે છે → આયાત ઘટે (ઓછા વપરાશ થી) ફુગાવો નિયંત્રણ માં રહે તો નિકાસકારો ને સ્થિર કિંમતો નો લાભ મળે છે.

3. ક્રેડિટ અને રોકાણ પર અસર :-

- નીચા વ્યાજદર થી લોન સસ્તી થાય છે. → નિકાસકારો અને આયાતકારો બંને વ્યવસાય વિસ્તારી શકે પરંતુ વિનિમય દર ની અસર પણ પ્રબળ હોય છે.

- ઊંચા વ્યાજદર થી ક્રેડિટ મોંઘી થાય છે. → વ્યવસાયો ના વિસ્તાર માં અડચણ જે આયાત - નિકાસ ને અસર કરે.